

<http://dor.net/dor/20.1001.1.25384090.1400.10.3.1.0>

**Boundary Determination Method in Border Rivers with Emphasis on Installations
and Facilities in Aras Border River**

Hossein Alizadeh, PhD Candidate in International Law, Central Tehran Branch, Islamic
Azad University, Tehran Iran

Alireza Zaheri,¹ Assistant Professor in International Law, Central Tehran Branch, Islamic
Azad University, Tehran Iran

Sadegh Salimi, Associate Professor in International Law, Central Tehran Branch,
Islamic Azad University, Tehran Iran

Received: 27, July, 2021

Accepted: 30, september, 2021

Abstract

Borders have been a constant source of conflict between governments. The reason for this is the close relationship between the border and the sovereignty of states. The demarcation of the border between neighboring countries is one of the most important issues that does not seem to be solved by war and bloodshed. They say that security is the rule. This research has been done using a descriptive-analytical method. By studying Iran's documents and treaties with the former Soviet Union, the practical practice of governments and the rulings of the International Court of Justice, an analytical comparison of the provisions of these documents and their strengths and weaknesses have been done. The findings show that in the absence of agreement between the parties regarding the demarcation of the border line on the installed facilities on the Rahel Border Rivers, it is that the border line continues vertically on the waterway. This is consistent with the general theory that the boundary separates the sovereignty of countries not only on the ground but also on the bed and at the air. In addition, the solution, consisting of the vertical extension of the boundary line on waterways, avoids problems that may arise from two different boundaries in adjacent geometric maps. The results of the present study indicate that the researcher has used international procedures and existing customs to resolve the dispute over how to delimit the border on the border bridges on the Aras River. According to the proposal of this research, the border line on the bridge compared to the old Jolfa Bridge will be changed by 44.13 meters in favor of Islamic Iran.

Keywords: Border river, Delimitation, Bisector line, Border facilities.

¹. (Corresponding Author).

Email: Azaheri878@gmail.com

فصلنامه علوم و فنون مرزی، دوره دهم، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰

صص ۲۶-۱

<http://dor.net/dor/20.1001.1.25384090.1400.10.3.1.0>**روش تعیین خط مرز در رودخانه‌های مرزی با تأکید بر تأسیسات احداثی در رودخانه****مرزی ارس^۱**

حسین علیزاده - دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران ایران

علیرضا ظاهری^۲ - استادیار حقوق بین‌الملل، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران ایران

صادق سلیمی - دانشیار حقوق بین‌الملل، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۰۵

چکیده

مرزها پیوسته محل کشمکش و درگیری بین دولت‌ها بوده است. علت این امر رابطه تنگاتنگ بین مرز و حاکمیت دولت‌هاست. تعیین خط مرز بین کشورها یکی از مهم‌ترین مسائلی بشمار می‌رود که نمی‌توان با جنگ و خونریزی حل کرد. تعیین خط مرزی بین کشورها از یک طرف عاملی اصلی صلح و از طرف دیگر نشانگر استقلال کشورها می‌باشد. این دو عامل به دنبال خود، فضایی را به وجود می‌آورند که در آن امنیت حکم‌فرما است. این تحقیق با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته است که با مطالعه اسناد و معاهدات ایران با اتحاد جماهیر شوروی سابق، رویه عملی دولت‌ها و آرای دیوان بین‌المللی دادگستری به مقایسه تحلیلی مفاد این اسناد و نقاط قوت و ضعف هر یک پرداخته شده است. یافته‌های به‌دست آمده نشان می‌دهد که در فقدان توافق بین طرفین در خصوص تعیین خط مرزی بر روی تأسیسات احداثی بر روی رودخانه‌های مرزی راحل این است که به صورت عمودی خط مرز بر روی مسیر آب ادامه یابد. این راحل، با این نظریه کلی که مرز خط تفکیک و تقسیم مناطق حاکمیت کشورها را نه تنها در سطح زمین، بلکه در بستر و در سطوح هوایی را نشان می‌دهد، انطباق دارد. علاوه بر این، راه‌حل مذکور متشکل از تعمیم عمودی خط مرزی بر آبراه‌ها، از مشکلاتی که ممکن است از دو مرز متفاوت در نقشه‌های هندسی، واقع در مجاورت یکدیگر ایجاد شوند، جلوگیری می‌کند. نتایج پژوهش حاضر حاکی از آن است که در رابطه با نحوه تعیین خط مرز بر روی پل‌های احداث شده بر روی رودخانه ارس که محقق با استفاده از رویه‌های بین‌المللی و عرف‌های موجود نسبت به رفع اختلاف در خصوص نحوه تحدید حدود مرز بر روی پل‌های مرزی بر روی رودخانه ارس پرداخته است برابر پیشنهاد این تحقیق خط مرزی روی پل نسبت به پل قدیمی جلفا به میزان ۴۴/۱۳ متر به نفع ایران اسلامی تغییر می‌یابد.

واژگان کلیدی: رودخانه مرزی، تحدید حدود، خط منصف، تأسیسات مرزی.

^۱ - مقاله حاضر مستخرج از رساله دکتری با عنوان «تطبيق نظام حقوقی حاکم بر رودخانه‌های مرزی ایران با نظام بین‌الملل» در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز می‌باشد.

مقدمه

رودخانه‌ها از مهم‌ترین موانع طبیعی است که کشورها در تعیین خطوط مرزی با یکدیگر مورد استفاده قرار می‌دهند. هنگامی که به نقشه جغرافیایی جهان می‌نگریم چنین به نظر می‌رسد که رودخانه‌ها، مرزهای طبیعی ایده‌آلی هستند چرا که روش مناسبی برای جدا نمودن دو کشور از یکدیگر می‌باشند که در حال حاضر نیز مرز کشورهای متعددی را تشکیل می‌دهند. باین حال شاید بتوان گفت که رودخانه‌های سرحدی از سایر مرزهای طبیعی و یا مصنوعی دیگر بحث‌انگیز و منشأ اختلافات بسیاری در روابط بین دولت‌ها بوده است. که در این رابطه می‌توانیم به اختلافات ایران و اتحاد جماهیر شوروی سابق در مورد ارس و اترک، اختلافات ایران و افغانستان در خصوص هیرمند، ایران و عراق در مورد اروندرود و یا از سایر کشورها به اختلافات دیرینه سوریه و ترکیه، ترکیه و عراق بر سر دجله و فرات اشاره نمود. تحدید حدود کشورها از جمله مباحث بسیار مهم در حقوق بین‌الملل عمومی و گهگاه منشأ اختلافات میان دولت‌هاست و تعیین مرز بین دو کشور جزو اختیارات دولت‌هایی است که همسایه یکدیگرند و یا در مجاورت یکدیگر قرار دارند، این امر علی‌الاصول مطابق قرارداد منعقد شده میان دو دولت یا ارجاع قضیه به داوری و اجرای رأی داوران حل و فصل می‌شود (موسوی، ۱۳۸۱: ۱۰۴). رودخانه‌ها از زمره مرزهای طبیعی، ممکن است حدفاصل بین دو کشور قرار گیرند. در این وضعیت رودخانه به تنهایی مرز محسوب نمی‌شود، بلکه بایستی به طریقه مناسبی خط مرزی دقیقاً بر رودخانه مشخص گردد و با تحدید حدود دقیق از بروز اختلافات عدیده میان دولت‌های ساحلی و کناره رودخانه جلوگیری شود و حدود حاکمیت دقیق طرفین معلوم و معین باشد (مقتدر، ۱۳۷۳: ۶۱). تنش‌های مربوط به تعیین حاکمیت در رودخانه‌های مرزی همواره یکی از مهم‌ترین مسائل و مشکلات دولت‌ها با یکدیگر بوده است. تعیین حدود مرزی (تعیین حاکمیت) رودخانه‌های مرزی، یکی از اختلافات مهم ایران با همسایگان خود در صدسال اخیر بوده است. طبق آئین‌نامه تحدید حدود، خط مرز بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سابق بر روی پل‌ها در مکان‌های که رودخانه یک شاخه بوده عمیق‌ترین مجرای رودخانه بوده و بر اساس آن خط مرز روی پل‌ها تعیین شده است ولی در مکان‌های که رودخانه

دارای چندین شاخه بوده و تأسیساتی (پل‌ها) در این محل احداث شده باشد روش تعیین خط مرز بر روی پل منشأ اختلاف می‌باشد که هر کدام از دولت‌ها با تفسیر خود، خواهان تعیین مرز روی رودخانه می‌شوند و گاهی اختلاف به حدی می‌رسد که اگر چنانچه موضوع به روش حقوقی حل و فصل نشود منجر به درگیری نظامی می‌شود و نحوه تحدید حدود مرز بر روی تأسیسات احداثی بر روی رودخانه مرزی ارس همواره منشأ اختلاف بوده است. بر اساس آنچه بیان شد تاکنون تحقیقی در رابطه با نحوه تحدید حدود مرز بر روی تأسیسات احداثی مشترک از جمله پل‌های روی رودخانه‌های مرزی مشترک صورت نگرفته است این تحقیق می‌کوشد مشخص نماید که با استفاده از معاهدات مرزی مشترک، اسناد بین‌المللی، توافق دولت‌ها و رویه قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری نحوه تحدید مرز در تأسیسات مشترک از جمله پل‌های مرزی را مشخص نماید تا بر اساس آن تحدید حدود بر روی تأسیسات مشترک بر روی رودخانه‌های مرزی را مشخص و اختلاف‌های موجود را به روش‌های مسالمت‌آمیز حل و فصل گردد.

پیشینه پژوهش

موسوی (۱۳۸۱) در پژوهشی نسبت به بررسی تحلیلی انواع روش‌های تعیین حدود در رودخانه‌های مرزی پرداخته است. در این پژوهش که انواع مختلف تعیین حدود مرزی رودخانه‌ای در بین کشورها متداول بوده با شناسایی دقیق این روش‌ها و بررسی ابعاد مختلف آن‌ها از جمله انگیزه یا انگیزه‌های پذیرش و اعمال آن‌ها و نیز آگاهی به ضرر و مزایای هریک از این روش‌های پرداخته است و دستاورد این تحقیق این بوده که معروف‌ترین و قابل‌اعمال‌ترین تعیین حدود، روش خط منصف برای رودخانه‌های غیرقابل کشتیرانی و روش تالوگ برای رودخانه‌های قابل کشتیرانی است. علی‌پور (۱۳۹۶) در پژوهشی نسبت به بررسی آثار اعمال حق حاکمیت بر روی رودخانه‌های مرزی و مشترک پرداخته است و در این تحقیق مشخص نموده است حق حاکمیت چه تأثیری بر بهره‌برداری از رودخانه‌های مرزی مشترک گذاشته است و این تحقیق به معاهدات آبی منعقد شده میان کشورها پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی پرداخته و یک سیمای کلی نسبت به موضوع به دست آورده و نشان داده است که قراردادهای این کشورها توانسته است چه

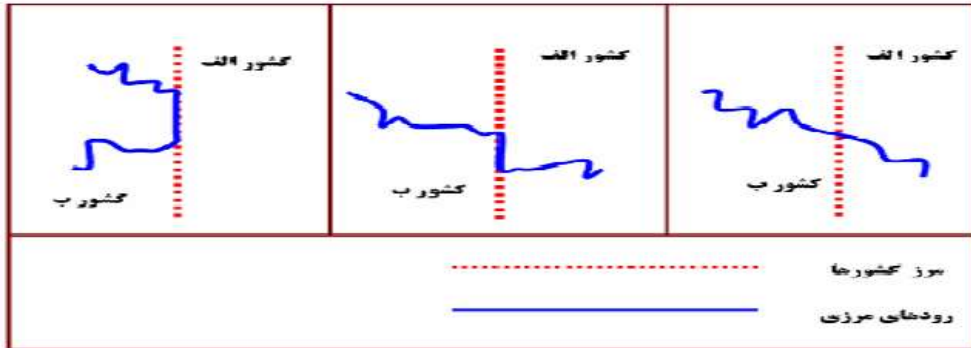
تأثیری بر این مسائل در این منطقه بگذارد. ثریایی (۱۳۶۷) در پژوهشی به بررسی نحوه تعیین مرزهای آبی و خشکی بین کشورها پرداخته است و نتایج این پژوهش نشان می‌دهد از زمان‌های بسیار قدیم، موضوع تعیین سرحدات بین کشورهای مختلف به روش‌ها و شکل‌های متفاوتی ارائه شده است و همه آن‌ها را در دو مرحله بررسی کرده است (الف) بررسی چگونگی تعیین سرحدات (ب) اعمال سرحدات موافقت شده. موسوی (۱۳۸۲) در پژوهشی با این عنوان «آیا حاکمیت مشترک شیوه‌ای مناسب برای تعیین حدود رودخانه‌های مرزی است؟» پرداخته است و این پژوهش نشان می‌دهد که در روش تعیین حدود رودخانه‌های مرزی به روش حاکمیت مشترک که خطوط مرز، در دو ساحل رودخانه تعیین شده و رودخانه بدون اینکه تقسیم شود تحت حاکمیت مشترک کشورهای ساحلی قرار می‌گیرد و دولت‌های با ایجاد و تشکیل کمیسیون‌های همکاری مشترک به مسائل رودخانه نظارت و مدیریت دارند. درایسدل و بلیک (۱۹۸۵) در تحقیق خود به بررسی این که مرز می‌تواند پیوسته بحران‌ساز باشد. از آنجاکه مرزهای بسیاری از کشورهای را قدرت‌های بزرگ خارج از منطقه ترسیم کرده‌اند، به‌طور عمده جنبه تحمیلی دارند. بنابراین، در این تحقیق به این نتیجه رسیده‌اند که اختلافات مرزی میان کشورها می‌تواند مدت‌ها طولانی همچنان ادامه یابد. مک کافری (۲۰۱۵) در تحقیقات خود ضمن بررسی تاریخچه شکل‌گیری و سیر تکاملی حقوق بین‌الملل آب‌های فرامرزی، به ارائه اصول حاکم بر کنوانسیون ۱۹۹۷ و تفسیر مفاد و چگونگی نهایی شدن کنوانسیون پرداخته است. با توجه به مطالب فوق، می‌توان جنبه نوآوری این تحقیق را این گونه بیان کرد که تاکنون تحقیقی در رابطه با نحوه تعیین خط مرزی بر روی پل‌های مرزی صورت نگرفته است و محققین با طرح این سؤال که نحوه تعیین خط مرز بر روی تأسیسات مشترک (پل‌های مرزی رودخانه ارس) به چه صورت می‌باشد؟ به دنبال بررسی این موضوع بوده که در پاسخ‌گویی به این سؤال باید ابتدا مشخص شود که در قراردادهای مرزی، تعیین مرز به چه شیوه‌ای پیش‌بینی شده است و در صورت عدم پیش‌بینی و یا ابهام در تفسیر تعیین مرز بر

روی تأسیسات مشترک؛ با استفاده از رویه عملی دولت‌ها، اسناد و مقررات بین‌المللی و رویه قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری، تعیین خط مرز و اختلاف موجود بر روی پل‌های احداثی بر روی رودخانه مرزی ارس را چگونه حل و فصل نمود؟

مبانی نظری

رودخانه‌های مرزی شامل رودخانه‌های می‌شود که دو یا چند کشور را از یکدیگر جدا می‌کنند و در واقع تمامی یا قسمتی از آن‌ها مرز دو یا چند کشور را تشکیل می‌دهند. در خصوص این رودخانه‌ها مشکل اصلی اصولاً بر سر تحدید حدود می‌باشد که اگر آن با رضایت دولت‌های مربوطه حل گردد بقیه مسائل مربوط به رودخانه اصولاً به تبع آن انجام می‌شود. این تحدید حدود یا تقسیم رودخانه‌ها، یا بر اساس سطح آب (خط وسط) یا عمق آب (تالوگ) یا به صورت حد مشترک (حاکمیت مشترک) می‌باشد. اصولاً رودخانه‌های مرزی به تقسیم‌بندی کمی آب‌ها نمی‌پردازند و این تقسیم‌بندی اساس مربوط به رودخانه‌های متوالی است (موسوی، ۱۳۸۹: ۱۲۲). طرز عمل قراردادی دولت‌ها در مورد تحدید حدود رودخانه‌ای نشان می‌دهد که وجود چند نوع مرز رودخانه‌ای امکان‌پذیر است. دو خط مرزی که از دو ساحل رودخانه می‌گذرد، و مرزی که یکی از دو ساحل رودخانه قرار می‌گیرد، مرزهای هستند که در این عهد متروک شده‌اند. با این‌همه بر اساس عهدنامه‌های قدیمی تحدید حدود، مرزهای وجود دارند که در یکی از سواحل واقع‌اند و بعضی از آن‌ها مورد اعتراض دولت یا دولت‌های است که در ساحل دیگر رودخانه قرار دارند و از دسترسی به رودخانه محروم مانده‌اند، این تحدید حدود غیرمنصفانه شناخته شده و موجب بروز اختلافات شدید ارضی گردیده است. نوع دیگر مرز رودخانه‌ای، خط وسط المیاه است، حد مذکور در عهدنامه‌های متعددی در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم تنظیم شده و منظور گردیده است. در پی رشد و توسعه امر کشتیرانی در رودخانه‌ها، تدریجاً این خط، در بحث‌های رودخانه‌های قابل کشتیرانی، جای خود را به تالوگ داد. بسیاری از قراردادهای قرن حاضر خط وسط المیاه را به عنوان مرز در تمامی رودخانه‌ها و در قسمت‌های که قابل کشتیرانی است خط تالوگ را برگزیده‌اند. این مطلب سبب شده است

دکترین حقوق بین‌الملل اعتقاد دارند در قضیه تحدید حدود رودخانه‌ای یک قاعده‌ای عرفی دارد.

شکل شماره ۱. وضعیت جریان رودخانه‌های مرزی و بین‌المللی، منبع: (Toset,2000:98)

روش پژوهش

این تحقیق با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و بامطالعه اسناد بین‌المللی موجود که در زمینه تحدید حدود رودخانه‌های مرزی قرار دارد به صورت نظری و کتابخانه‌ای انجام گرفته است؛ برای تطبیق مطالب از کتب و مجلات حقوقی داخلی و بین‌المللی مربوط به موضوع پژوهش استفاده شده است. در مقایسه عناوین و پاسخ به سؤالات تحقیق سعی شده است بامطالعه نظریات علمای حقوق و همچنین اسناد بین‌المللی و ملی و بامطالعه اسناد و معاهدات ایران با اتحاد جماهیر شوروی سابق، رویه عملی دولت‌ها و آرای دیوان بین‌المللی دادگستری و سپس به مقایسه تحلیلی مفاد این اسناد و نقاط قوت و ضعف هر یک پرداخته شده است.

بحث و یافته‌ها

حوضه آبریز کورا-ارس

رودخانه مرزی ارس از کوه‌های مین گول داغ در جنوب شهر ارز روم ترکیه سرچشمه گرفته سپس وارد جنوب قارص شده و به کوه‌های آزارات بزرگ رسیده و پس از عبور از

این منطقه وارد جلگه ایروان در جمهوری ارمنستان می‌شود. رودخانه ارس در ادامه مسیر به رودخانه آرپاچای متصل و در نهایت در مرز مشترک ایران با جمهوری ارمنستان و آذربایجان جریان پیدا می‌کند. بیش از نیمی از طول رودخانه ارس تقریباً معادل ۱۰۸۰ کیلومتری آن تا دریای خزر در مرز سه کشور ایران، ارمنستان و آذربایجان واقع شده است. حوضه آبریز رودخانه ارس حدود ۱۰۲۰۰۰ کیلومترمربع مساحت دارد، از این مقدار به طور تقریبی ۴۰ درصد در خاک ایران، ۴۰ درصد در خاک جمهوری آذربایجان و در حدود ۲۰ درصد نیز در خاک ترکیه واقع شده است. در مجموع می‌توان این طور دسته‌بندی کرد که در حدود ۵۴ درصد از آب رودخانه ارس از دو جمهوری آذربایجان و ارمنستان، ۳۴ درصد از خاک ترکیه و ۱۲ درصد باقیمانده نیز از کشور ما ایران تأمین می‌شود.

شکل شماره ۲. رودخانه مرزی ارس

تاکنون سدهای متعددی بر روی دو رودخانه کورا و ارس و سرشاخه‌های آن‌ها در کشورهای مختلف باهدف تولید برق، آبیاری اراضی کشاورزی، تأمین آب شرب، کنترل سیلاب و حمل‌ونقل با ظرفیتی بالغ بر ۲۵ میلیارد مترمکعب احداث شده است. مداخلات انسان در روی رودخانه‌های کورا و ارس باعث شده است تا میزان آب ورودی این رودخانه به دریای خزر به ترتیب ۴۰ درصد و ۲۷ درصد کاهش یابد. آلودگی رودخانه

ارس بخصوص ناشی از فعالیت‌های صنعتی کشور ارمنستان و همچنین تغییر مسیر رودخانه کشور از جمله مهم‌ترین چالش‌های مربوط به این حوضه می‌باشد. (ابراهیمی خوسفی، ۱۳۹۷: ۱۸۶).

شیوه تعیین مرز در رودخانه مرزی ارس

اصولاً ترسیم خطوط مرزی در روابط بین‌الملل در دو مرحله صورت می‌گیرد. در مرحله اول تعیین حدود می‌شود که عملی است کاملاً نظری، به این معنا که در این مرحله دولت‌های مجاور در چارچوب حقوق بین‌الملل در مورد نقاط یا عوارض طبیعی مانند رودخانه که خط مرزی از آنجا خواهد گذشت توافق می‌کنند و سپس در مرحله بعدی کمیسیون تعیین سرحدات، ترسیم خطوط را روی زمین یا عارضه طبیعی بر اساس اصول توافق شده انجام می‌دهد. این کمیسیون‌ها اصولاً مختلف و بر اساس قرارداد تعیین می‌شوند. در خصوص تحدید حدود و تعیین دقیق مرز بر روی ارس، بعد از عهدنامه ترکمانچای، طرفین بنا به دلایل زیر تحدید حدود مجدد و تعیین دقیق خط مرزی را به موجب موافقت‌نامه ۱۳۳۳ شمسی لازم شمردند:

در عهدنامه و پروتکل ۱۸۲۹ بین ایران و شوروی سابق وسط آب رودخانه، صرفاً به مجرای ارس به عنوان خط سرحدی دو کشور اشاره شده بود و این موضوع سبب ایجاد ابهاماتی در بعضی مناطق مرزی شده بود؛ رو به روی قلعه عباس آباد، اراضی که در ساحل راست ارس قرار گرفته و به موجب عهدنامه و پروتکل ۱۸۲۹ در خاک روسیه قرار داشته، بر اساس موافقت‌نامه ۱۳۳۳ به ایران واگذار گردید و تحدید حدود و تعیین مرز در ارس در محدوده این قلعه ضروری تشخیص داده شد. در بعضی مناطق و خصوصاً در مناطق جلگه‌ای رودخانه ارس که در چند شعبه جاری است، دقیقاً معلوم نبود که خط مرزی از مجرای کدام شعبه رودخانه می‌گذرد و کدام یک از شعبات فرعی و کدام یک اصل است؛ با این که در پروتکل ۱۸۲۹ وضعیت جزایر نسبت به خط مرزی و اینکه کدام جزیره به کدام یک از طرفین تعلق دارد تا حدودی به تفصیل مورد اشاره قرار گرفته بود، باین وجود پس از گذشت مدت نسبتاً زیادی از پروتکل ۱۸۲۹ تا ۱۹۵۴ وضعیت جزایر تغییر یافته بود. تعدادی به دلیل

فرسایش رودخانه از بین رفته و همچنین بر اثر رسوب گذاری رودخانه جزایر دیگری به وجود آمده بودند؛ و بالاخره لازم می‌آمد کشورها برای پایان دادن به اختلافات مرزی، خود را با اصول حقوق بین‌الملل نوین و روش تعیین مرز رودخانه‌های هم‌جوار منطبق نمایند.

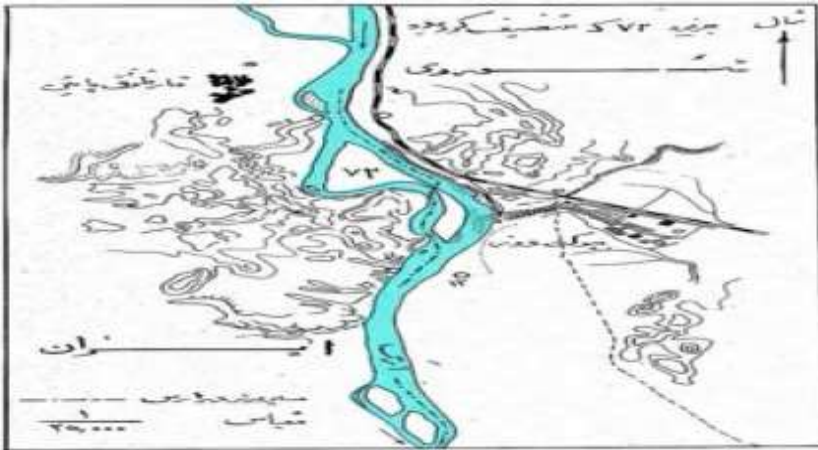
بنابراین در اجرای ماده سوم موافقت‌نامه یازدهم آذرماه ۱۳۳۳ برابر با دوم دسامبر ۱۹۵۴ برای تعیین حدود در برخی نواحی و تجدید تعیین حدود بقیه مرز ایران و اتحاد جماهیر شوروی، کمیسیون مختلط ایران و شوروی تشکیل شد. بدین ترتیب نمایندگی کمیسیون مشترک ایران و شوروی استقرار یافتند و چون مطابق موافقت‌نامه ۱۳۳۳ در سرتاسر مرز ایران و شوروی تجدید حدود مجدد و در بعضی مناطق تعیین حدود به عمل می‌آمد، برای سهولت کار با موافقت ملتزمین برای تجدید حدود مرز و علامت گذاری، سرتاسر مرز به ده قسمت تقسیم و برای هر قسمت یک کمیسیون فرعی تعیین شد. کمیسیون‌های فرعی دو طرف در مقابل یکدیگر قرار گرفتند و در موقع کار و انجام وظیفه جلسات مختلط ایران و شوروی را تشکیل می‌دادند. سپس برای تعیین مرز و تجدید حدود بر روی ارس دو کمیسیون فرعی تعیین شد. کمیسیون شماره یک از محل مرز ثلاثه ایران و شوروی و ترکیه (دیم قشلاق) تا آق بند و کمیسیون شماره دو از آق بند تا تازه کند، نقطه انتهایی مرز دو کشور در ارس انجام وظیفه کرد (ندیم، ۱۳۴۴: ۳۵). در ابتدای کار دو هیئت نمایندگی مقررات و آئین‌نامه‌هایی را برای خود کمیسیون مشترک و کمیسیون‌های فرعی وضع و تصویب نمودند و این مصوبات اساس کار را تعیین و کمیسیون‌های فرعی طبق دستوراتی که کمیسیون مشترک به آن‌ها داده بود مشغول انجام کار شدند و چون مأموریت کمیسیون مختلط اجرا نمودن موافقت‌نامه ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ یعنی تعیین و علامت گذاری خط مرزی طبق مندرجات آن موافقت‌نامه بود، در بدو امر موضوع ساده به نظر می‌رسید و انتظار می‌رفت ادامه کار کمیسیون‌های فرعی اشکالی بروز نخواهد کرد به خصوص که در موافقت‌نامه صریحاً قید شده بود طرفین تأیید می‌نمایند که خط سرزمین ایران و شوروی در تمام بقیه طول آن بدون تغییر می‌ماند و از این به بعد کلیه مسائل مربوط به عبور خط مرزی دولتی در تمام طول آن حل و فصل شده و طرفین نسبت به یکدیگر ادعای ارضی ندارند. اما

پس از شروع کارها دیده شد که موضوع به آن سادگی که تصور می‌رفت نبود، زیرا موافقت‌نامه ۱۳۳۳ فقط اختلافات برجسته را رفع نموده و تعیین بقیه سرحد را موکول به قراردادها، پروتکل‌ها و مفاد نامه‌های گوناگون نموده بود که در طی نزدیک یک‌صد و اندی سال به تدریج منعقد و برقرار شده بودند، بنابراین لازم و ضروری تشخیص داده شد که همه تغییرات مرز و اسناد مربوط به آن به‌طور دقیق مطالعه شود. در طول مدتی نزدیک به یک‌صد و سی سال از زمان انعقاد عهدنامه و پروتکل ۱۸۲۹ رود ارس طوری تغییر وضع داده بود که کمیسیون‌های مختلط در پیدا کردن مسیر آن دچار مشکل شدند و حتی این امر مستلزم چندین سال کار فنی و علمی می‌شد، به‌علاوه بسیاری از جزایر که در آن تاریخ در این رودخانه عظیم وجود داشته به تدریج زیر آب رفته و یا به خاک یکی از طرفین ضمیمه شده و در مقابل جزایر جدید به وجود آمده بود که مالکیت آن‌ها تعیین نشده بود. پس از بازدید از محل و تبادل نظر هیئت نمایندگی، بهترین شیوه در تحدید حدود و تعیین دقیق مرز بر روی ارس را عبور دادن خط مرزی از وسط مسیر خطی آن یا مهم‌ترین شعبه آن تشخیص دادند. بدین ترتیب یکی از شیوه‌های معمول در روابط بین‌المللی دولت‌ها و بر طبق مقررات و اصول حقوق بین‌الملل که همانا خط منصف در رودخانه مرزی غیرقابل کشتیرانی است بر روی رودخانه مرزی ارس قائم گردید. عدم عبور خط مرز از وسط رودخانه ارس به نظر کمیسیون مختلط به‌قرار زیر است (جهانبانی، ۱۳۳۶: ۸۸).

شیوه تعیین مرز در جزایر رودخانه مرزی ارس

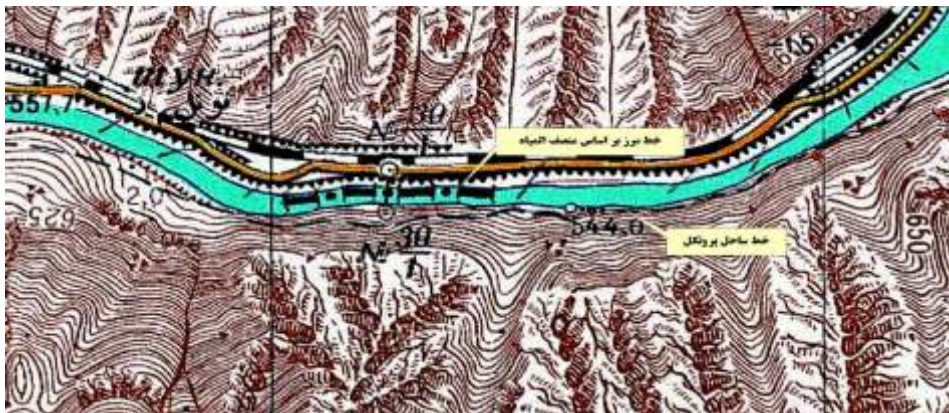
اصولاً رسوبات انباشته شده در رودخانه‌ها اکثراً موجب به وجود آمدن جزایر می‌شود. این موضوع در مورد رودخانه ارس به‌وضوح نمایانگر است. این موضوع موجب طرح مسائل جدیدی در حقوق بین‌الملل و در تعیین مرز در رودخانه‌های مرزی بین‌المللی شده است. در هنگام تحدید حدود بر روی ارس و تعیین وضعیت جزایر، تعریفی از جزایر به عمل نیامده است و همه جزایر موجود در رودخانه در آن زمان، بدون توجه به مسافت طبیعی و کوچکی یا بزرگی جزایر مورد توجه قرار گرفتند. تعداد جزایر موجود در رودخانه ارس ۸۰۵ جزیره می‌باشد که ۴۲۷ جزیره آن متعلق به ایران و ۳۷۸ جزیره متعلق به اتحاد جماهیر شوروی است. به‌علاوه در موقع کشیدن خط مرز در رود ارس در دو جزیره شماره ۷۲ و

شماره ۵۹۱ اراضی آن طوری تقسیم شده است که قسمتی متعلق به ایران و قسمتی دیگر متعلق به شوروی است. در جزیره شماره ۷۲ خط مرز از نهری که حفر شده می‌گذرد و در جزیره ۵۹۱ خط مرز به وسیله سه علامت خاکی مشخص شده است (جهانبانی، ۱۳۳۶: ۶۸).

شکل شماره ۳. تعیین مرز در شاخه های اصلی و فرعی رودخانه مرزی ارس

در جایی که رودخانه فاقد جزایر است خط مرز از وسط سطح آبی بسته که در موقع نقشه برداری خط مرزی موجود بوده عبور می‌نماید؛

شکل شماره ۴. تعیین مرز در شاخه اصلی رودخانه مرزی ارس و نمایش ساحل پروتکل

در جاهایی که رودخانه فقط دارای یک بستر جزایر کوچک است، خط مرز بین جزایر از وسط مسیر اصلی آب که در موقع نقشه برداری خط مرز موجود بوده عبور می‌نماید. در جاهایی که رودخانه دارای جزایر بزرگ باشد و بستر آن به چند شعبه تقسیم شده خط مرز از وسط سطح آبی شعبه اصلی رودخانه می‌گذرد که در موقع نقشه برداری خط مرز مشخص بوده است. بدین ترتیب رودخانه ارس به طول تقریبی ۴۳۰ کیلومتر از محل دیم قشلاق (مرز ثلاثه) نقطه مبدأ مرز ایران و شوروی سابق تا آبادی تازه کند تحدید حدود و طرفین موافقت نمودند که در طرفین مسیر رود ارس علائم مرزی نصب گردد تا دیگر خط مرز ایران و شوروی، در این قسمت دستخوش هوسرانی و طغیان‌ها و در معرض تجاوزهای جریان رودی لگام گسیخته واقع نشود (رضایی، ۱۳۸۵: ۴۲).

شکل شماره ۵. تعیین مرز در شاخه‌های مختلف رودخانه مرزی ارس

شیوه تعیین مرز در رابطه با تغییرات رودخانه‌ای ارس

بسیاری از درگیری‌ها و منازعات در مورد مرزهای رودخانه‌ای، پیرامون تغییرات رودخانه بر خط مرز میان دولت‌ها است. دلایل متفاوتی سبب بروز این تغییرات می‌شوند که عبارت‌اند از:

الف) علت‌های طبیعی: این علت‌ها خود به سه دسته دگرگونی‌های ناشی از حرکات افقی و تدریجی، دگرگونی‌های ناشی از حرکات افقی و ناگهانی رودخانه و دگرگونی‌های

ناشی از ساییدگی تدریجی رود تقسیم می‌شوند. جابجایی تدریجی حاصل در مسیر آب رودخانه، عموماً پدیده‌ای دوجانبه است، یعنی در یکی از دو ساحل رسوباتی پدید می‌آید و در ساحل دیگر فرسایش حاصل می‌شود. در اینجا دکتترین حقوق بین‌الملل و رویه قضایی قبول کرده‌اند که مرز با رودخانه‌ها جابجا می‌شود. اما هنگامی که رودخانه ناگهان بستر خود را ترک می‌کند مسئله فرق می‌نماید. اگر مرز همراه رودخانه پیش و پس شود، یکی از دو دولت قسمتی از سرزمین خود را از دست خواهد داد از این رو گروسیوس میان تغییر شکل تدریجی و ناگهانی فرق گذاشته است و معتقد است که در صورت تغییر شکل ناگهانی رودخانه، مرز نباید همراه با تغییر بستر رودخانه حرکت کند. تنها برخی از عهدنامه‌ها به طور کامل دگرگونی را پذیرفته و بر این اساس مقرراتی را تهیه و تنظیم نموده‌اند که این خود موجب پیدایش مشکلاتی شده است. شاید در این زمینه عهدنامه بلژیک و هلند در ۸ اوت ۱۸۴۳ از عادلانه‌ترین این قراردادها محسوب شوند که مقرر می‌کند هرگاه رودخانه‌ای تغییر مسیر دهد دولت متضرر مجاز است رود را به وضعیت سابق برگرداند. از این دست قراردادها می‌توان به عهدنامه ژانویه ۱۹۲۷ شوروی و ترکیه و عهدنامه ۲۷ اکتبر ۱۹۳۲ بریتانیا و برزیل اشاره کرد (روسو، ۱۳۴۷: ۱۳).

ب) دگرگونی‌های ناشی از عوامل مصنوعی: این دگرگونی ناشی از دخالت انسان در امور طبیعی رودخانه است. این نوع تغییرات به سه صورت ایجاد می‌شوند:

هر دو کشور توافق می‌نمایند که تحولات مصنوعی را به اشتراک انجام دهند؛

تنها یک دولت مجاز است که تحت شرایط خاص، تحولاتی در وضعیت رود بدهد؛

هر دو یا یکی از دولت‌ها اقدام به ارتکاب عملی نموده که مورد اعتراض دیگری واقع شده است.

در موارد یک یا دو جای ابهامی نمی‌توان یافت زیرا که اقداماتی مشابه در برگشت وضعیت رودخانه به حالت قبل در معاهدات ۱۸۴۳ بلژیک و هلند و همچنین در معاهده ۱۹۲۷ شوروی و ترکیه وجود دارد. از نظر حقوق بین‌الملل مورد سوم عملی مذموم است.

انستیتو حقوق بین‌الملل در جلسه سال ۱۹۱۱ در مادرید اعمال یک‌جانبه دولت‌ها را مورد نکوهش قرار داده و نه تنها معاهدات حقوق بین‌الملل، بلکه متن صریح اعلامیه انستیتو حقوق بین‌الملل که به منزله تدوین‌کننده حقوق بین‌الملل است آن را محکوم کرده و نفس عمل را تجاوز می‌داند.

ج) دگرگونی‌های ناشی از ترکیب عوامل طبیعی و مصنوعی که مفهوم آن بدین صورت است که علت‌های طبیعی تغییری را حاصل کرده و دولت‌ها با فعالیت‌های خویش این دگرگونی را وسعت می‌بخشند. این چنین مسائلی به همان صورت که عوامل مصنوعی تأثیر می‌گذارند مورد توجه قرار می‌گیرند.

در مورد تغییرات رودخانه مرزی ارس به استناد بند ۱ ماده ۹ قرارداد انتظامات مرزی ایران و شوروی سابق (۱۳۳۴)، برای حفظ کرانه‌ها از خرابی و جلوگیری از تغییر مسیر رودخانه‌های سرحدی، در صورت لزوم آن را مصادر امور طرفین متعهدین متفقاً ضروری بدانند، کناره بندی خواهد شد. این عملیات و هزینه مربوط به آن به عهده طرفی خواهد بود که کرانه به آن تعلق دارد

و به استناد بند ۲ ماده ۹، «هیچ‌یک از طرفین نمی‌توانند مصنوعاً مسیر رودخانه را تغییر دهند. چنانچه وضعیت مسیر رودخانه مرزی به طور طبیعی یا در اثر انقلاب طبیعت تغییر پیدا کند در صورتی که مصادر امور طرفین ترمیم آن را ضروری تشخیص بدهند متفقاً و با شرایط متساوی در اصلاح مسیر رودخانه اقدام می‌نمایند و به استناد بند سوم ماده ۹ پروتکل ضمیمه موافقت‌نامه حل و فصل مسائل مالی و مرزی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مورخ ۱۳۳۳/۹/۱۱ برابر با دوم دسامبر ۱۹۵۴، تغییر مسیر رودخانه‌های سرحدی خط مرز را تغییر نمی‌دهد مگر اینکه بین طرفین متعهدین قرارداد جداگانه‌ای در این باب منعقد شود.

برابر بند ۲ ماده ۱۰، در صورتی که مصادر امور طرفین متعهدین لایروبی آب‌های مرزی را ضروری تشخیص دهند، مخارج آن متناوباً به عهده متعهدین خواهد بود و به استناد بند ۳ ماده ۱۰، لایروبی آن قسمت از آب‌های سرحدی که تماماً در قلمرو یکی از طرفین متعهدین واقع شده عنداللزوم به هزینه آن طرف انجام می‌شود و به استناد ماده ۱۳، مسائل

مربوط به فعالیت‌های رودخانه سرحدی از قبیل ایجاد ساختمان‌ها و یا تأسیسات نوین که ممکن است در طرز جریان رودخانه اثری داشته باشد و همچنین مسائل مربوط به استفاده آبیاری طبق موافقت‌های به خصوص بین طرفین متعهدین ترتیب داده می‌شود (علیزاده، ۱۳۹۳: ۸۲).

شیوه تعیین مرز در پل‌های احداثی روی رودخانه مرزی ارس

مرسوم است که ساحل‌نشینان رودخانه‌های مرزی پل می‌سازند و در عمل سه راه‌حل برای تعیین مرز روی پل‌ها در پیش است؛ ممکن است مرز روی پل در وسط آن قرار گیرد. این راه‌حل غالباً در قرن نوزدهم میلادی به کار گرفته می‌شد. با ظهور مفهوم تالوگ و تعیین آن به‌عنوان مرز در رودخانه‌های قابل کشتیرانی، گهگاه دولت‌ها مرز در روی پل‌ها را با مرزی منطبق نموده‌اند که تالوگ را همراهی می‌کند. اشکال این راه‌حل عدم ثباتی است که با اصل مفهوم تالوگ همراه است. همچنین این سؤال مطرح می‌شود که در صورت تغییر مرز رودخانه‌ای یعنی خط منصف یا تالوگ مرز موجود بر روی پل چه صورتی پیدا می‌کند؟ به‌موجب عهدنامه‌ها علیرغم تغییرات مرز رودخانه‌ای مرز زمینی تغییرناپذیر باقی خواهد ماند. راه‌حل سوم که در عمل مورد قبول دولت‌ها است، تبعیت تمامی پل رودخانه مرزی از حاکمیت یکی از دو دولت ساحل رودخانه است. این وضع در عهدنامه ورسای پیش‌بینی شده و در خصوص پل‌های موجود بر روی رودخانه راین بر آلمان مغلوب تحمیل گردیده است. مسلماً این وضع تحت هیچ شرایطی تأمین‌کننده روابط حسن هم‌جواری دولت ساحل‌نشین نمی‌باشد. تعیین مرز بر اساس تالوگ رودخانه نیز، همان‌طور که مطرح شد مسائلی را پیش می‌آورد. تعیین وسط پل به‌عنوان خط مرز هم با وجود این که از تغییرات مرزی آبی مستقل است، مشکلات بسیاری را برای رودخانه‌هایی که شاخه فرعی دارند به بار می‌آورد. در خصوص تونل‌هایی که ساخته می‌شود، همین امر صدق می‌کند. به همین دلیل است که مسئله تقسیم پل‌ها در حقوق بین‌الملل مسکوت مانده و تاکنون چاره مشخصی برای این قضیه اندیشیده نشده است و به‌طور کلی از طریق توافق دولت‌ها حل می‌گردد.

رویه عملی دولت‌ها در رفع اختلاف تعیین مرز روی پل در رودخانه مرزی ارس

روش تعیین وسط پل به عنوان مرز، مشکلاتی را به همراه دارد طبق بند دوم پروتکل ضمیمه موافقت‌نامه حل و فصل مسائل مالی و مرزی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی مورخ ۱۳۳۳/۹/۱۱، تغییر مسیر رودخانه‌های سرحدی خط مرز را تغییر نمی‌دهد مگر این که بین طرفین قرارداد جداگانه‌ای در این خصوص منعقد شود. با توجه به مفاد این پروتکل در مورد رودخانه ارس، با گزینش خط مرزی بر اساس خط میانه، مشکل چندانی به وجود نخواهد آمد، زیرا که با تغییر مسیر رودخانه، خط مرز تغییر نخواهد کرد. تنها مشکل روش جاری این است که با توجه به وجود شاخه فرعی در مورد پل مذکور، طول بیشتری از پل تحت حاکمیت ایران قرار خواهد داشت. روشی دیگر نیز برای حل این مشکل وجود دارد و آن استفاده از روش حاکمیت مشترک است؛ بدین صورت که خط مرزی روی پل تعیین گردد تا طرفین هزینه‌های نگهداری و تعمیر را بر عهده گیرند، اما به منظور اعمال حاکمیت روی پل، دو دروازه در دو طرف پل نصب گردد. در این روش هیچ کدام از طرفین متضرر نبوده و در صورت تعامل بیشتر دو کشور قابل اجرا خواهد بود. باید توجه داشت که در صورت گزینش بهترین روش در خصوص تحدید حدود مرز روی پل، اگر طرفین حقوق دیگری را رعایت نکنند، منازعات وجود خواهد داشت (علیزاده، ۱۳۹۳: ۸۸). پل‌های موجود بر روی رودخانه به وسیله خط مرز بدونیمه تقسیم شده است به استثنای پل خداآفرین که مرز روی آن با خط مرزی که از وسط رود ارس می‌گذرد، مطابقت می‌کند. طبق آئین‌نامه تحدید حدود خط مرز بایستی از وسط پل‌ها عبور کند، اما چون در آنجا عمیق‌ترین قسمت مجرای رودخانه نزدیک مرزی شوروی واقع شده بود هیئت نمایندگی ایران نظر داشت محل عبور مرز را با وسط عمیق‌ترین مجرای رودخانه منطبق سازد به این ترتیب ۳۹ متر از پل خداآفرین به شوروی سابق و ۱۳۱ متر به ایران تعلق می‌گیرد و موضوع پس از مذاکرات لازم هیئت نمایندگی شوروی سابق با نظر هیئت ایرانی موافقت

نموده و خط مرز از وسط چشمه چهارم پل که بر روی هم داری ۱۵ چشمه است عبور داده شده و موضوع رفع اختلاف گردید (جهان بانی، ۱۳۳۵: ۱۱۹).

شکل شماره ۶. پل ۱۵ چشمه خداآفرین

اختلاف در تعیین خط مرز پل جدید الاحداث جلفا (جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان)

روش های تعیین مرز در مورد یکی از پل های واقع شده بر روی رودخانه مرزی ارس بین ایران و جمهوری آذربایجان (نخجوان) دارای اختلاف بود. این پل بر روی قسمتی از رودخانه واقع شده که دارای شاخه فرعی بوده که این شاخه فرعی در سمت ایران قرار دارد. با فرض قرار گرفتن مرز در وسط پل، تسلط و حاکمیت بخشی از خاک ایران، حدود ۴۴/۱۳ متر به دست کشور مقابل می افتد، بنابراین این روش نمی تواند به عنوان گزینه ای مناسب مطرح شود حتی در صورت پذیرش همراهی مرز با خط میانه نیز، مشکلات تغییر پذیری مرز همچنان وجود خواهند داشت. با این وصف، بررسی قراردادهای مرزی موجود می تواند مشکلات جاری را تا حد زیادی حل نماید. بر اساس بند ۴ ماده یکم قرارداد انتظامات مرزی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی، خط مرزی تعیین شده در سطح قائم بر آن، مرزهای هوایی و زیرزمینی را نیز مشخص می کند. این خط مرز شامل مرزهای روی پل ها نیز می شود که طبق این ماده، محدوده بالا و پایین این خط نیز مرزها را تعیین

می‌کنند؛ بنابراین مرز روی پل دقیقاً می‌بایست با مرز روی رودخانه تطابق داشته باشد. (قرارداد انتظامات مرزی ایران با شوروی سابق)

ادعای هیئت مرزی جمهوری آذربایجان (نخجوان) در خصوص خط مرز روی پل

هیئت مذاکره‌کننده جمهوری آذربایجان ادعا داشتند بر اساس مقررات دروازه مرزی می‌بایستی در وسط پل تعبیه شود (ولی سندی ارائه نمودند) و دلیلشان این بوده ما هزینه ساخت پل را به‌طور مساوی تقبل نموده‌ایم و در پل‌های قدیم چوبی، پل آهنی و همچنین پل شاه تختی پلدشت نیز دروازه در وسط پل نصب شده است از آنجایی که هزینه احداث پل به‌صورت مشترک پرداخت شده است و نگهداری از آن نیز به‌طور مشترک انجام می‌پذیرد و در قوانین کشور آذربایجان نیز قید شده است که پل‌های مشترک دو کشور دروازه باید در وسط پل تعبیه شود به همین جهت پل جدید باید نیز در وسط پل نصب شود (مستندات معاونت حقوقی و معاهدات مرزبانی)

ادعای هیئت مرزی جمهوری اسلامی ایران در خصوص خط مرز روی پل

هیئت کارشناسان ایرانی نیز معتقد بودند دروازه می‌بایستی در روی خط مرزی طبق نقشه و پروتکل‌های سال ۱۳۳۶ نصب شود که در این صورت از مقدار ۲۵۲ متر پل حدود ۲۰۰ متر در طرف ایران واقع می‌گردید. ادعای هیئت مرزی جمهوری آذربایجان بر لزوم رعایت خط منصف بر روی پل جدید احداثی است که در صورت پذیرش آن بخش‌های از شاخه فرعی رودخانه که نباید متأثر از مرز گذاری بر اساس خط منصف باشد عملاً به تسلط طرف مقابل متوجه می‌گردد. ادعای هیئت مرزی جمهوری اسلامی ایران نیز بر لزوم رعایت خط منصف صرفاً در روی پل نسبت به رودخانه اصلی بدون در نظر گرفتن شاخه‌های فرعی می‌باشد که با وحدت ملاک بند ۳ ماده ۹ فصل دوم قرارداد راجع به انتظامات مرزی و شوروی سابق و ترتیب تصفیه اختلافات و حوادث مرز مورخه ۲۴ اردیبهشت‌ماه ۱۳۳۶ که برتری قانونی در رعایت آن وجود دارد منطبق به نظر می‌رسد مضاف مراتب نظر به اینکه دروازه مرزی بر روی رودخانه در پل چوبی قدیمی ظاهراً به اعتبار خط منصف تعبیه نشده و به طرف ایران پیشروی داشته است ادعای طرف مقابل این است که هیچ‌گونه

اعتراضی در موقع ایجاد از طرف ایران مطرح نشده ولی باید در پل جدید نیز الزام الرعايه تلقی شود. (مستندات معاونت حقوقی و معاهدات مرزبانی ناجا)

رویه قضایی بین‌المللی در خصوص تعیین خط مرز روی پل‌ها در رودخانه‌های مرزی

در ۳ مارس ۲۰۰۲، جمهوری بنین و جمهوری نیجر طی اعلامیه‌ای مشترک مورخه ۱۱ آوریل ۲۰۰۲، موافقت‌نامه خاصی را برای دفتردار دیوان ارسال نمودند، که به موجب آن، دولت‌های این دو کشور توافق نموده‌اند تا اختلاف مربوط به تحدید حدود قطعی کل محدوده مرزی بین دو کشور را به شعبه‌ای از دیوان ارجاع نمایند و در ماده ۲ این موافقت‌نامه خاص، از دیوان خواسته شده است تا:

الف) مسیر خط مرز بین جمهوری بنین و جمهوری نیجر را در بخش رودخانه نیجر تعیین نمایند،

ب) مشخص نماید که کدام یک از دو کشور، بر هر یک از جزایر واقع در رودخانه مذکور مالکیت دارند،

ج) مسیر مرزی بین دو کشور را در بخش رودخانه Mekrou تعیین نماید.

جمهوری نیجر از شعبه‌ای خواسته بود مرز در دو پل بین Gaya (نیجر) و Malanville (بنین) مشخص نماید. بنین معتقد است که این مسئله در چارچوب موافقت‌نامه خاص نبوده و از این رو، شعبه برای قبول درخواست نیجر، صلاحیت ندارد. شعبه عقیده دارد که در این خصوص در موافقت‌نامه خاص از دیوان خواسته شده که مسیر مرزی واقع در ... بخش رود نیجر را احراز نماید. از آنجا که پل‌های بین Gaya و Malanville در بخش رود نیجر واقع شده‌اند، شعبه اشعار می‌دارد که برای احراز این که مرز واقع در این پل‌ها در کجا قرار گرفته، صلاحیت دارد.

۱. به موجب بند ۲ ماده ۱۵، اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری، دادگاه برای رسیدگی به یک اختلاف معین که به آن تسلیم شده است در صورتی که طرفین اختلاف تقاضا نمایند، شعبه‌ای ایجاد می‌نماید و ترکیب اعضای این شعبه بوسیله دیوان و با رضایت طرفین دعوا تعیین می‌گردد. احکام صادره از طرف شعبه به منزله احکام صادره از دیوان بین‌المللی دادگستری تلقی می‌شود.

شعبه متذکر می‌شود، نیجر مدعی است که با توجه به این که ساخت و حفظ این ابنیه‌های به‌وسیله طرفین به‌صورت برابر تأمین شده، مرز در نقطه میانی هر یک از پل‌ها قرار گرفته است و این پل‌ها اموال مشترک و مشاع هر دو طرف هستند. بنین به‌نوبه خود اشعار می‌دارد که تفاوت بین محل مرز در پل‌ها و مسیر مرز در بستر و زیر رودخانه، با یکدیگر هماهنگی ندارد.

شعبه مذکور عقیده دارد که در فقدان توافق بین طرفین، راحل این است که به‌صورت عمودی خط مرز بر روی مسیر آب ادامه یابد. این راحل، با این نظریه کلی که مرز خط تفکیک و تقسیم مناطق حاکمیت کشورها را نه تنها در سطح زمین، بلکه در بستر و در سطوح هوایی نشان می‌دهد، انطباق دارد. علاوه بر این، راه‌حل مذکور متشکل از تعمیم عمودی خط مرزی بر آبراه‌ها، از مشکلاتی که ممکن است از دو مرز متفاوت در نقشه‌های هندسی، واقع در مجاورت یکدیگر ایجاد شوند، جلوگیری می‌کند.

در پرتو آنچه گفته شد، شعبه نتیجه می‌گیرد که مرز واقع بر روی پل‌های بین Gaya و Malanville، از مسیر مرزی در رودخانه عبور می‌کند. این یافته به ترتیبات بین بنین و نیجر در خصوص استفاده و حفظ این پل‌ها که هزینه آن‌ها توسط دو کشور به‌صورت مساوی تأمین شده است، خدشه‌ای وارد نمی‌آورد. شعبه به‌ویژه عقیده دارد که مسئله مسیر مرز واقع بر روی پل‌ها کاملاً از مالکیت این بناها که مشترک متعلق به طرفین است، مستقل و مجزا است. (ضیایی بیگدلی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۰). همچنین شعبه یادآوری می‌کند، معاهدات یا عهدنامه‌هایی که مرز را در آبراه‌ها تعریف می‌کنند، امروزه معمولاً تالوگ به‌عنوان مرز در آبراه‌های قابل کشتیرانی و خط منصف بین دو کرانه را در موارد غیرقابل کشتیرانی بودن آن‌ها اشاره می‌کند، هرچند نمی‌توان گفت که این رویه کاملاً یکنواخت بوده است. و شعبه با چهار رأی در برابر یک رأی احراز می‌نماید که مرزی بین جمهوری بنین و نیجر در خصوص پل‌های بین Gaya و Malanville، از مسیر مرزی رودخانه تبعیت می‌کند (ضیایی بیگدلی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۷).

مرزها پیوسته محل کشمکش و درگیری بین دولت‌ها بوده است و علت این امر رابطه تنگاتنگ بین مرز و حاکمیت دولت‌ها است. در کنار این امر توافق بر سر شیوه‌ای برای

تحدید حدود مرزی از موضوعات حائز اهمیت است به طوری که از زمان‌های بسیار قدیم، موضوع تعیین سرحدات بین کشورهای مختلف به روش‌ها و شکل‌های متفاوتی ارائه شده است که همه آن‌ها را می‌توان در دو مرحله بررسی کرد: ۱- بررسی چگونگی تعیین سرحدات ۲- اعمال سرحدات موافقت شده موقعی که در منطقه مورد نظر رودخانه‌ای وجود داشته باشد در این صورت دو راحل پیش می‌آید. یکی تعیین خط وسط رودخانه به عنوان سرحد مرزی دو یا چند کشور که اگر رودخانه قابل کشتیرانی باشد به آن خط تالوگ می‌گویند و به معنی گودترین جا که در مورد رودخانه بدین معنی است که عمیق‌ترین و درعین حال قابل کشتیرانی نقطه یک رودخانه می‌باشد که به خاطر مسائل ژئومورفولوژیک حتماً منصف نیست لکن خط منصف مسیر قابل کشتیرانی می‌باشد.

دومین راحل، تعیین خط ساحلی رودخانه یکی از طرفین به عنوان خط مرزی می‌باشد که در این صورت رودخانه مورد بحث درست در اختیار یکی از طرفین قرار می‌گیرد این البته به خاطر غیرعادلانه بودن آن یکی از روش‌های است که بندرت مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در رودخانه‌های مرزی، پل‌ها حلقه اساسی و اصلی ارتباط بین کشورهای ساحلی یک رودخانه را تشکیل می‌دهد. معمولاً زمانی که خط مرزی رودخانه تعیین می‌گردد، کشورهای ساحلی به تقسیم پل‌های موجود بر روی رودخانه اقدام می‌کنند، در مورد پل‌های واقع بر روی رودخانه مرزی ارس، کمسیون مشترک ایران و شوروی سابق، موافقت نمود که خط مرز از وسط پل‌ها عبور نماید و با خط مرز به دونیمه تقسیم می‌شود. البته این مقرر در یک مورد با یک استثناء همراه است و آن این که در محل پل آجری خداآفرین، مرز روی آن با خط مرزی که از وسط رود ارس می‌گذرد مطابقت می‌کند. در محل پل خداآفرین، عمیق‌ترین قسمت مجرای رودخانه ارس، نزدیک مرز شوروی سابق واقع شده است، هیئت نمایندگی در نظر داشت محل عبور مرز را با مرکز عمیق‌ترین مجرای رودخانه منطبق سازد و به این ترتیب ۳۹ متر از پل خداآفرین به شوروی و ۱۳۱ متر به ایران تعلق گرفت و بدین رو خط مرز استثناء بر روی پل از مقرر کل (تقسیم عادی پل‌ها) تخطی کرده و از وسط چشمه چهارم که روی هم ۱۵ چشمه عبور داده شده است.

در خصوص خط مرز بر روی پل‌ها و سدهای مشترک بر روی رودخانه ارس، منصف المیاه شاخه اصلی، مرز روی پل و سدهای مشترک است. با این وصف گاه به دلیل عدم انطباق این خط با خط منصف سازه‌ها این امر گهگاه باعث ناهماهنگی و بروز اختلافات مرزی می‌شود که به منظور کاهش منازعات مرزی اصلاح است. در مطالعه و اجرای طرح‌های عمرانی مشترک تا حد امکان جانمای سازه‌های موردنظر به گونه‌ای انجام گیرد تا خط منصف با قسمت میانه سازه تقریباً یکی باشد که در این صورت منازعات به حداقل خواهد رسید.

نتیجه‌گیری

قاعده حقوق بین‌المللی، دولت‌های که با مسئله تحدید حدود رودخانه‌ای مواجه‌اند، مکلف می‌سازد برای وصول به توافق در تحدید حدود منصفانه به مذاکره پردازند و در صورتی که منظور نظرشان رودخانه‌های قابل کشتیرانی باشد، خط تالوگ را برگزینند و در صورتی که رودخانه قابل کشتیرانی نمی‌باشد خط وسط المیاه را انتخاب نمایند و در مورد خاص به روش‌های که موافق وضعیت است، توسل جویند. نکته مهم آن است که امروزه رودخانه‌ها از آن قسم مرزهای طبیعی هستند که بیشتر از مرزهای دیگر مورد استفاده‌اند و باین‌همه با مسائلی که بدان‌ها اشاره شد مواجه هستند.

پل‌های احداثی بر روی رودخانه مرزی حلقه‌های اساسی و اصلی ارتباط بین کشورهای ساحلی را تشکیل می‌دهند زمانی که خط مرزی رودخانه تعیین می‌گردد، کشورهای ساحلی به تقسیم پل‌های موجود بر روی رودخانه اقدام می‌کنند. اختلافی که مابین دولت‌ها در تعیین خط مرز روی تأسیسات احداثی از جمله پل‌ها به وجود می‌آید دولتی که کمترین مقدار پل در حاکمیت آن قرار دارد مدعی هستند که با توجه به این که ساخت و حفظ این بناها به وسیله طرفین به صورت برابر تأمین شده است، مرز در نقطه میانی هر یک از این پل‌ها باید قرار گیرد و این پل‌ها اموال مشترک و مشاع هر دو طرف هستند و دولتی دیگر اعتقاد دارد که در این صورت تفاوت بین محل مرز در پل‌ها و مسیر مرز در بستر و زیر رودخانه، با یکدیگر هماهنگی ندارند.

دیوان بین‌المللی دادگستری در دعوی میان بنین و نیجر در سال ۲۰۰۵ چنین نظر داد که در فقدان توافق بین طرفین، راه‌حل این است که به‌صورت عمودی خط مرز بر روی مسیر آب ادامه یابد. این راحل، با این نظریه کلی که مرز خط تفکیک و تقسیم مناطق حاکمیت کشورها را نه تنها در سطح زمین، بلکه در بستر و در سطوح هوایی نشان می‌دهد، انطباق دارد. علاوه بر این، راه‌حل مذکور متشکل از تعمیم عمودی خط مرزی بر آبراه‌ها، از مشکلاتی که ممکن است از دو مرز متفاوت در نقشه‌های هندسی، واقع در مجاورت یکدیگر ایجاد شوند، جلوگیری می‌کند.

در مورد تعیین خط مرز بر روی پل‌های احداثی بر روی رودخانه مرزی ارس، کمیسیون مشترک ایران و شوروی سابق، موافقت نموده‌اند که خط مرز از وسط پل‌ها عبور نماید و با خط مرز به دو نیمه تقسیم شود و درجایی که عمیق‌ترین قسمت مجرای رودخانه ارس، نزدیک مرز شوروی سابق قرار می‌گیرد بایستی محل عبور مرز را با مرکز عمیق‌ترین مجرای رودخانه منطبق سازد. اختلاف تعیین حدود مرز بر روی پل جدیداً احداث جلفا بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان نیز در این چهارچوب قرار گرفته است که در صورت تعیین مرز وسط پل خط مرز ۴۴ متر به نفع جمهوری آذربایجان (نخجوان) و در صورت تعیین مرز با عمیق‌ترین قسمت مجرای رودخانه مرز، خط مرز ۴۴ متر به نفع جمهوری اسلامی ایران تغییر می‌یابد.

نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد مرز واقع بر روی تأسیسات احداثی (پل‌ها روی رودخانه مرزی) از مسیر مرزی در رودخانه عبور می‌کند. این یافته در خصوص استفاده و حفظ این پل‌ها که هزینه آن‌ها توسط دو کشور به‌صورت مساوی تأمین شده است، خدشه‌ای وارد نمی‌آورد و این تحقیق نشان می‌دهد مسئله مسیر مرز واقع بر روی پل‌ها کاملاً از مالکیت این بناها که مشترک متعلق به طرفین است، مستقل و مجزا است.

در رابطه با نحوه تعیین خط مرز بر روی پل‌های احداث شده بر روی رودخانه ارس که محقق با استفاده از رویه‌های بین‌المللی و عرف‌های موجود نسبت به رفع اختلاف در خصوص نحوه تحدید حدود مرز بر روی پل‌های مرزی بر روی رودخانه ارس پرداخته

است نشان می‌دهد که این تحقیق، خط مرزی روی پل نسبت به پل قدیمی جلفا به میزان ۴۴/۱۳ متر به نفع ایران اسلامی تغییر می‌یابد.

تشکر و قدردانی

مقاله حاضر مستخرج از رساله دکتری می‌باشد و بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

منابع

- ۱) ابراهیمی خوسفی، محسن و پوراصغر سنگاچین، فرزام (۱۳۹۷) بررسی تأثیرات برنامه‌های تنظیم آب کشورهای همسایه در حوضه‌های مشترک مرزی، ریاست جمهوری، سازمان برنامه و بودجه کشور، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- ۲) ثریایی، حسین (۱۳۶۷) تعیین مرزهای آبی و خشکی بین کشورهای، نشریه بندر و دریا، شماره ۱۹، صص ۷۱-۱۸.
- ۳) جهانبانی، امن اله (۱۳۳۶) مرزهای ایران و شوروی، تهران: چاپخانه مجلس.
- ۴) ضیایی بیگدلی، محمدرضا؛ زمانی، قاسم و حبیبی مجنده، محمد (۱۳۹۳) آراء و نظریات مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری، جلد سوم، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- ۵) ضیایی بیگدلی، محمدرضا، زمانی، قاسم و حبیبی مجنده، محمد (۱۳۹۴) آراء و نظریات مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری، جلد چهارم، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- ۶) علیزاده، حسین (۱۳۹۳) رژیم حقوقی رودخانه‌های بین‌المللی و مرزی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه.
- ۷) محمدعلی پور، فریده (۱۳۹۶) حقوق استفاده‌های غیرکشتریانی از آبراه‌های بین‌المللی (چاپ اول) تهران: نشر میزان.
- ۸) مقتدر، هوشنگ (۱۳۷۳) حقوق بین‌الملل عمومی، تهران: مرکز چاپ و انتشار وزارت امور خارجه.
- ۹) موسوی، سید فضل‌الله (۱۳۸۱) بررسی تحلیلی انواع روش‌های تعیین حدود در رودخانه‌های مرزی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۵۵، صص. ۱۴۷-۱۰۳.

۱۰) موسوی، سید فضل الله (۱۳۸۲) آیا حاکمیت مشترک شیوه‌ای مناسب برای تعیین حدود رودخانه‌های مرزی است؟، دو فصلنامه حقوقی بین‌المللی، دوره ۲۰، شماره ۲۸، صص ۲۶۳-۲۴۳.

۱۱) موسوی، سید فضل الله (۱۳۸۹) حقوق رودخانه‌های بین‌المللی، تهران: انتشارات دادگستر.

۱۲) درایسدل، آلاسدایر و بلیک، اچ (۱۹۸۵) جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شامل آفریقا، ترجمه دره میرحیدر، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی وزارت امور خارجه.

۱۳) روسو، شارل (۱۹۰۲) حقوق بین‌الملل عمومی، ترجمه محمدعلی حکم، جلد دوم، تهران: دانشگاه تهران، موسسه انتشارات و چاپ.

۱۴) ناصرگهر، فرشاد (۱۳۶۷) نظام حقوقی رودهای بین‌المللی و اروندرود، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

۱۵) ندیم، جعفر (۱۳۴۴) بهره‌برداری از رودهای بین‌المللی، نشریه وزارت امور خارجه، دوره ۳، شماره ۱، صص. ۴۸-۳۰

16) Mccaffery, S C. (2015) International Water Law series. The University of the pacific, McGeorge School of law.

17) UN-Water Thematic paper.(2013) Sharing Benfits; Sharing Responsibilities.